

Joanna Lusek

Opieka sanitarno-epidemiologiczna w Katowicach na przełomie XIX i XX wieku i jej organizatorzy

Acta Medicorum Polonorum 2, 31-41

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Opieka sanitarno-epidemiologiczna w Katowicach na przełomie XIX i XX wieku i jej organizatorzy

Disease control system in Katowice at the turn of the twentieth century and its organizers

Joanna Lusek

Opole

Streszczenie: Artykuł przedstawia początki i rozwój opieki sanitarno-epidemiologicznej w Katowicach przed 1945 r. Na początku XX w. Śląsk znajdował się na terytorium Niemiec, dlatego pierwsze instytucje zajmujące się zdrowiem publicznym, w tym identyfikacją, zapobieganiem i leczeniem chorób zakaźnych, utworzono na podstawie niemieckich przepisów. Po pierwszej wojnie światowej przeprowadzono wśród ludności śląskiej plebiscyt, na podstawie którego Śląsk, w tym Katowice, został włączony do Polski. Zasadnicza Ustawa Sanitarna z 1919 r. była podstawą organizacji pierwszej państwowej instytucji sanitarnej, która w 1923 r. została przekształcona w Państwowy Zakład Higieny. W artykule przedstawiono w ogólnym zarysie działalność PZH w okresie międzywojennym, a także inne polskie i niemieckie instytucje służące zwalczaniu chorób zakaźnych przed 1945 r.

Abstract: The article describes the beginnings and development of the disease control system in Katowice before 1945. At the turn of the last century Silesia was ruled by Germans and first public health institutes and state agendas were organized according to the German law, to carry out research on infectious diseases, their identification, prevention and treatment. After the First World War the town of Katowice was incorporated into the territory of Poland by plebiscite. The Polish Sanitary Act from 1919 became a basis of foundation of the first state agenda to control infectious diseases which was transformed into the Polish Institute of Hygiene in 1923. In the article its development in the interwar period is described. Some information on other Polish and German institutions to control infectious diseases before 1945 in Silesia is also delivered.

Słowa kluczowe: kontrola chorób zakaźnych, zdrowie publiczne, prawo sanitarne, historia medycyny, Katowice

Key words: infectious disease control, public health, sanitary law, history of medicine, Katowice

1. Rozwój i zadania zakładów badawczych na obszarze Prus przed I wojną światową

Pierwsze prawne rozwiązania dotyczące budowy struktur opieki zdrowotnej w Prusach¹ zapisano w rozporządzeniu z 1867 r. Dotyczyły zasad funkcjonowania

¹ Prusy (królestwo niemieckie), powstałe na mocy unii personalnej, łączącej Brandenburgię i Prusy Książęce w 1618 r. Mając na uwadze podrzędne jednostki administracyjne, począwszy od

oraz zakresu kompetencji policji medycznej i weterynaryjnej. W listopadzie 1871 r. utworzono Komisję ds. Medycznych (*Deputation für das Medicinalwesen*), której zadania dotyczyły administrowania, zarządzania placówkami opieki zdrowotnej oraz rozwiązywania problemów związanych ze zdrowiem, tj. przetwarzania informacji statystycznych, dotyczących stanu zdrowia, przygotowywania ustaw i zarządzeń regulujących zadania w zakresie zdrowia publicznego, opieki medycznej i społecznej oraz przestrzegania elementarnych zasad higieny. W 1876 r. Komisję przekształcono w Cesarski Urząd Zdrowia (*Kaiserliches Gesundheitsamt*), z siedzibą w Berlinie. Na przełomie XIX i XX w. powołano sieć placówek o zasięgu lokalnym, a następnie Miejskie Urzędy Zdrowia, które realizowały wytyczne państwowe na wydzielonym terenie. W miarę postępu i rozwoju nauk ścisłych i medycznych, w urzędach wyodrębniono pododdziały: chemiczny, higieniczny, medyczny, weterynaryjny i bakteriologiczny, celem prowadzenia szczegółowych badań i eksperymentów naukowych².

Nieustannie zmieniająca się rzeczywistość społeczno-polityczno-gospodarcza przełomu wieków, nekające Prusy epidemie, obejmujące coraz szersze kręgi społeczeństwa zagrożenie gruźlicą, stały się podstawą dla rozszerzenia obszaru badań i wzmożenia oddziaływania na polu bakteriologii, a tym samym progresywnej ewaluacji zadań stawianych urzędowi zdrowia. Obszar ten poszerzono systematycznie o kwestie profilaktyki oraz edukacji w zakresie higieny i zdrowia publicznego w placówkach użyteczności publicznej, szkołach i zakładach pracy; badanie składu produktów żywnościowych, badanie czystości wody, zadania informacyjne w zakresie zagrożeń epidemiologicznych, zadania dotyczące dezynfekcji oraz badań weterynaryjnych. Urzędy zdrowia ewidencjonowały ponadto czynnych zawodowo lekarzy, weterynarzy, aptekarzy oraz pomocniczy personel medyczny. W 1891 r. przy Cesarskim Urzędzie Zdrowia w Berlinie utworzono Instytut Chorób Zakaźnych (*Institut für Infektionskrankheiten*), natomiast w 1894 r. – Urząd Badań ds. Kontroli Żywności i Wody (*Untersuchungsamt zur Ueberwachung des Lebensmittelhandel und Wasser*). Podobne zakłady powstawały w kolejnych latach przy urzędach zdrowia w poszczególnych prowincjach na terenie Prus, współpracujących z placówkami akademickimi³.

1740 r., w skład Prus wchodził Śląsk, który po nowym podziale terytorialnym w 1815 r., stał się jedną z 10 prowincji, ze stolicą we Wrocławiu. W 1816 r. wyodrębniła się z ziem prowincji śląskiej Rejencja Opolska, ze stolicą w Opolu. Pod pojęciem Prusy należy również rozumieć przyjęty zasięg terytorialny po 1871 r., czyli po utworzeniu Cesarstwa Niemieckiego, w skład którego weszło Królestwo Prus oraz po I wojnie światowej i powołaniu do życia Republiki Weimarskiej, w skład której weszły Prusy, podzielone na 12 prowincji (Ch. Clark, Prusy. Powstanie i upadek (1600-1947), Warszawa 2009; Z. Zieliński, Niemcy. Zarys dziejów, Kraków 2003; J. Krasuski, Historia Niemiec, Wrocław-Warszawa-Kraków 2008).

² M. Stürzbecher, 100 Jahre Forschung für die Gesundheit. Vom Kaiserlichen Gesundheitsamt zum Bundesgesundheitsamt, „Die Berliner Ärztekammer“ 1976, Jg. 13, H. 4, s. 147-154.

³ Neuigkeiten aus der Verwaltung, „Neueste Mittheilungen“, Hrsg. K. Hormann, Berlin 1894. [Protokół dostępu] www.staatsbibliothek.de [Data dostępu] 2.09.2011; Gesundheitsamt-Struktur

Problemy zdrowia publicznego spotykały się z coraz większym zainteresowaniem w kręgach akademickich. W drugiej połowie XIX w. zaczęto podnosić postulat konieczności zaprowadzenia na kierunkach medycznych fakultetu z zakresu nauki o zdrowiu i higienie. Pierwsza katedra higieny, prowadzona przez profesora Maxa von Pettenkofera, otwarła podwoje dla studentów na uniwersytecie w Monachium w 1865 r. W latach 1872-1879 stała się podstawą dla utworzenia pierwszego Instytutu Higieny, zakładu o charakterze akademickim, zajmującego się naukowymi badaniami laboratoryjnymi oraz systematyzacją wiedzy teoretycznej, poświęconej pojęciom higieny i zdrowia. Za przykładem Monachium powstały kolejne Instytuty Higieny, w Berlinie, Getyndze i Wrocławiu. Od 1883 r. nowy fakultet włączono na stałe do kanonu przedmiotów, z których egzaminowi podlegali odtąd kandydaci do zawodu lekarskiego⁴.

2. Zarys opieki sanitarnej w Katowicach do 1939 r.

Dynamiczny rozwój aglomeracji górnośląskiej w drugiej połowie XIX w. pod względem demograficznym i ekonomicznym, z drugiej zaś strony wzrastająca świadomość zdrowotna ludności, wymagały opracowania konkretnego planu działań władz państwowych i miejskich w zakresie polityki społecznej, medycznej i działalności profilaktycznej. Podobnie jak inne rejony Prus, również społeczeństwo górnośląskie wielokrotnie nawiedzały klęski powodzi i nieurodzaju⁵. Stanowiło to podatny grunt dla rozwoju epidemii cholery⁶, czerwonki, ospy i duru brzuszego oraz chorób zakaźnych i odzwierzęcych⁷. Stały wzrost liczby ludności oraz dyspozycyjności ośrodków miejskich wymuszał także

oraz Robert-Koch-Institut. Bundestag Archiv, [Protokół dostępu] www.bundestagarchiv.de [Data dostępu] 3.02.2011.

⁴ Von der Hygiene oder Gesundheitslehre, „Neueste Mittheilungen“, Hrsg. H. Klee, Berlin 1889. [Protokół dostępu] www.staatsbibliothek.de [Data dostępu] 2.02.2011; J. Hahn, U. Gaida, M. Hulverscheidt, 125 Jahre Hygiene-Institute an Berliner Universitäten, Berlin 2010, s. 5-9.

⁵ J. Kwak, Klęski elementarne w miastach górnośląskich w XVIII i w pierwszej połowie XX w., Opole 1987.

⁶ W. Kaczorowski, Zapobieganie epidemii cholery w rejencji opolskiej w latach 1831-1832 w świetle przepisów sanitarno-medycznych, Opole 1996; idem, Epidemia cholery na terenie Górnego Śląska (rejencji opolskiej) w latach 1831-1832, [w:] Sympozjum na temat „Epidemie w Polsce od czasów najdawniejszych po czasy współczesne”, red. A. Sródkka, Kraków 2005, s. 141-147; L. Korc, Pierwsza epidemia cholery w Polsce, „Wiadomości Lekarskie” 1971, t. 24, nr 11, s. 113-117; J. Kwak, Epidemia cholery w latach 1831-1832 w rejencji opolskiej, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Historia 18” 1981, s. 63-76; M. P. Czaplinski, Epidemie cholery w rejencji opolskiej w latach 1831-1894 [maszynopis dysertacji doktorskiej, Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego].

⁷ W. Kaczorowski, J.M., Dyrda, Zarys stanu badań nad dziejami górnośląskiej medycyny i farmacji, [w:] Dzieje medycyny i farmacji górnośląskiej. Stan badań. Metodologia badań. Katalog źródeł archiwalnych do roku 1945, red. W. Kaczorowski, J.M. Dyrda, P. Greiner, J. Kornek, Opole 2009, s. 36-38.

potrzebę wzmożonych badań nad przyczynami ich występowania i zapobiegania.

Niesprzyjające uwarunkowania nie omijały Katowic, rozwijającego się prężnie w drugiej połowie XIX w. ośrodka miejskiego. W 1894 r. funkcjonowała w mieście, zgodnie z zapisem w księgach adresowych, Komisja Sanitarna (*Sanitäts Comission*, później *Sanitätsausschuß*), której przewodniczył radca sanitarny Arthur Loebinger. Do jej zadań należała kontrola stanu higieniczno-sanitarnego w Katowicach oraz okolicznych miejscowościach. Dnia 1 kwietnia 1901 r., w celu koordynacji opieki medycznej w mieście, powołano Komisję ds. Zdrowia (*Gesundheitskommission*), w skład której weszli przedstawiciele rady miasta – Quehl i Forchmann, lekarze – Emanuel Glaser, Josef Schibalski i Richard Stiller oraz właściciele aptek – Gustav Wolff i Franz Steinitz. Problemy rozpatrywane przez komisję dotyczyły kontroli żywności, nadzoru nad gospodarstwami rolnymi pod względem zachowania higieny i zasad bezpieczeństwa sanitarnego, profilaktyki w zakresie epidemii w rejonie nadgranicznym, zasad korzystania z prywatnych studni, budowy systemu kanalizacji, jak również przepisów dotyczących sekcji zwłok oraz zasad sprzedaży i transportu mleka oraz mięsa na terenie miasta⁸.

Władze sanitarne Katowic korzystały z rozmaitych metod profilaktyki, mającej na celu ochronę ludności przed epidemiami chorób zakaźnych. Dbano przede wszystkim o zachowanie podstawowych zasad higieny. Regularnie dokonywano dezynsekcji szaleatów, studni wody pitnej oraz ubojni, jak również kontroli produktów żywnościowych, zakładów browarniczych i gorzelniczych. Doraźnie, z uwagi na przygraniczne położenie Katowic, zamykano granice oraz ograniczono możliwość przemieszczania się ludności w ruchu ciągłym między miastami aglomeracji górnośląskiej, szczególnie w okresie sprzyjającym rozwojowi epidemii. Niewątpliwie wielkie znaczenie dla zdrowia mieszkańców Katowic miało utworzenie sieci kanalizacyjnej oraz zaopatrzenie w bieżącą wodę pitną. W trosce o zdrowie publiczne przed I wojną światową wprowadzono obowiązkowe badania okresowe mieszkańców w zakładach pracy oraz szczepienia dzieci⁹.

Przy rejestracji przypadków zachorowań na choroby zakaźne stosowano specjalne procedury formalne, które nakazywały niezwłoczne powiadomienie miejscowego oddziału policji oraz lekarza. Władze sanitarne prowadziły ponadto informacyjne akcje społeczne, za pomocą ulotek reklamowych urzędu zdrowia w Berlinie, które uczulić miały mieszkańców na konieczność podejmowania właściwych i odpowiedzialnych działań na wypadek wystąpienia epidemii. Systematycznie na początku XX w. doskonalono metody zwalczania ognisk

⁸ Verwaltungsbericht des Magistrats der Stadt Kattowitz, Kattowitz 1902, s. 112; 1903, s. 44; 1906, s. 109; Adressbuch für Kattowitz, Kattowitz 1897-1914; J. Lusek, Rozwój służby zdrowia i opieki społecznej w Katowicach do 1914 roku, „Wieki Stare i Nowe” 2010, t. 2 (7), s. 25.

⁹ Archiwum Państwowe w Opolu [dalej: APO], 1197, Rejencja Opolska. Wydział I, sygn. 13633, Impfwesen im Kreis Kattowitz (1901-1918); J. Lusek, op. cit., s. 29.

zapalnych i epidemii. Przy szpitalach tworzone stacje kontrolne (*Kontrollstation*), które zajmowały się dezynfekcją mieszkań osób chorych i baraków przy szpitalnych, w których przebywali chorzy¹⁰. Dbano również o higienę, związana z oczyszczaniem i uzdatnianiem wody pitnej, celem przeciwdziałania epidemii cholery¹¹.

Do powszechnego użytku wprowadzono aparaturę ciśnieniową dla celów dezynfekcji. Na terenie powiatu katowickiego dezynfekcją zajmowali się kwalifikowani dezynfektorzy, którzy kształcili się w szkołach w Bytomiu i Wrocławiu. Do obsługi aparatury, jak również znajomości procedur na wypadek epidemii przygotowywano urzędników policyjnych oraz pomocniczy personel medyczny, czynny w szpitalach Katowic i okolicznych miejscowości. Doraźnie dezynfekcja oraz opieką chorych zakaźnie, poza szpitalami, zajmowały się również siostry zakonne, które szkolono w Instytucie Higieny we Wrocławiu¹².

Podejmowane środki profilaktyczne nie uchroniły miasta przed epidemiami, które dziesiątkowały mieszkańców. W latach 70. XIX w. Katowice oraz okoliczne wioski dotknięte były epidemią cholery, tyfusu, ospy, dyfterytu i szkarlatyny. Szczególne natężenie przypadków zachorowań odnotowano w latach 1873-1875, a następnie w 1894 r. Przyczynami epidemii było przede wszystkim nieprzestrzeganie podstawowych zasad higieny oraz rotacja ludności na terenach przygranicznych, co sprzyjało dalszemu przenoszeniu zagrożenia¹³.

Na przełomie XIX i XX w. poza tyfusem szczególnie niebezpieczne, z uwagi na uprzemysłowienie regionu katowickiego, okazały się gruźlica i czerwonka. W latach 1860-1918 odnotowano 16,9 tys. przypadków grypy. Wśród podstawowych jednostek chorobowych, wymagających hospitalizacji, w sprawozdaniach wymieniano m.in. choroby górnych dróg oddechowych, schorzenia metaboliczne i reumatyczne. Z uwagi na liczne przypadki zachorowań na gruźlicę katowickie zakłady przemysłowe włączyły się w działania Stowarzyszenia Lecznic dla Osób z Chorobami Płuc (*Heilstättenverein für Lungenkranke*)¹⁴.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Katowicach [dalej: APK], 12/1, Landratsamt in Kattowitz (1873-1922), sygn. 729, Aa generalia betr. verschiedene Verordnungen in Sanitäts-polizeilichen Angelegenheiten (1913-1922); sygn. 738, Aa generalia betr. Verfahren beim Ausbruch der Cholera (1866-1921).

¹¹ APK, 12/1, sygn. 729, s. 55.

¹² APK, 12/1, sygn. 736, Aa generalia des Königlichen Landraths-Amtes zu Kattowitz betr. Desinfektorenschule (1902); J. Lusek, op. cit., s. 29; J. Lusek, W. Kaczorowski, Kształcenie medycznego personelu pomocniczego na Śląsku od drugiej połowy XVIII do pierwszej połowy XX wieku, [w:] Zdrowie publiczne: współczesne uwarunkowania i trendy rozwoju, red. Z. Świderek, W. Wróbel, A. Kryński, Częstochowa 2010, s. 62-64.

¹³ APK, 12/1, sygn. 738, Aa betr. Verfahren beim Ausbruch der Cholera (1866-1921); APO, 1197, Wydział I, sygn. 13561, brak paginacji.

¹⁴ APK, 12/2, sygn. 322, Bekämpfung der Tuberkulose; 12/1, sygn. 729, Aa betr. verschiedene Verordnungen in Sanitäts – polizeilichen Angelegenheiten (1913-1922); APK, Oddział w Pszczynie, 17/53, Archiwum Książąt Pszczyńskich w Pszczynie (1287-1945), sygn. VIII-1205, Heilstättenverein für Lungenkranke (1896-1933), s. 29 (Katowice ujęto w zestawieniu na s. 42-43).

Na mocy wyników plebiscytu po I wojnie światowej Katowice znalazły się w granicach państwa polskiego. Pierwsze regulacje prawne na szczeblu krajowym, stanowiące podstawę dla tworzącej się na tym terenie służby zdrowia, podjęto uchwałą Sejmu z 19 lipca 1919 r. Zasadnicza Ustawa Sanitarna określała ramy organizacyjne, cele i zadania służby zdrowia, a pieczę nad zdrowiem powierzono Ministrowi Zdrowia Publicznego. W lipcu 1918 r. zorganizowano Państwowy Centralny Zakład Epidemiologiczny, który pod kierunkiem Ludwika Serkowskiego zajął się tworzeniem struktur służby sanitarno-epidemiologicznej. Rozporządzeniem Rady Ministrów z 1923 r. został on przekształcony w Państwowy Zakład Higieny, któremu podlegał: Oddział Bakteriologiczny, Oddział Wyrobu Surowic i Szczepionek, Oddział Wyrobu Krowianki Ospowej oraz 6 filii wojewódzkich. W myśl statutu do zadań Państwowego Zakładu Higieny należało prowadzenie badań w zakresie istoty, źródeł powstawania i sposobów zwalczania chorób zakaźnych, prowadzenie badań doświadczalnych surowic, szczepionek i innych produktów bakteryjnych. Zakład prowadził badania na materiale z terenu całego kraju. Organizował ponadto ruchome pracownie diagnostyczne.

W 1927 r. w struktury Państwowego Zakładu Higieny włączono Zakład Badania Surowic i Szczepionek oraz Instytut Farmaceutyczny. Uruchomiono również Państwową Szkołę Higieny, celem kształcenia pracowników dla służb sanitarnych. Rozpoczęto ponadto stopniowe wdrażanie opracowywanego planu powiązania filii wojewódzkich z warszawską centralą. W 1933 r. funkcjonowało zaledwie 6 filii. W 1934 r. ich liczba wzrosła do 12. Zorganizowano wówczas kolejne w: Poznaniu, Toruniu, Kielcach, Stanisławowie, Łucku, Wilnie, Gdyni, Katowicach i Krakowie. W 1935 r. w struktury Państwowego Zakładu Higieny włączono Państwowy Zakład Badania Żywności i Przedmiotów Użytku, a w 1936 r. utworzono Oddział Wodny¹⁵.

Przed I wojną światową Katowice korzystały z usług laboratoryjnych świadczonych przez Państwowy Instytut Higieny w Bytomiu¹⁶. Po wojnie w wyniku zmian terytorialnych miasto zostało pozbawione tej możliwości. Zaistniała spo-

¹⁵ W. Magdzik, Osiągnięcia w okresie 85 lat działalności i perspektyw działania służby sanitarno-epidemiologicznej w Polsce, „Przegląd Epidemiologiczny” 2004, nr 58, s. 569-574.

¹⁶ Stacja Higieniczna w Bytomiu (Hygienische Untersuchungsstation) została powołana w 1901 r. Stanowiła oddział Instytutu Higieny Uniwersytetu Wrocławskiego. W 1906 r. placówkę przekształcono w Królewski Instytut Higieny (Königliches Hygienisches Institut). W początkowym okresie działalności praca Stacji koncentrowała się na prowadzeniu badań bakteriologicznych oraz wydawaniu opinii i orzeczeń w tym zakresie, ponadto badaniu składu wody i składu chemicznego produktów żywnościowych. W kolejnych latach, po przekształceniu placówki w samodzielny instytut, jego zadania skoncentrowano na badaniach eksperymentalnych w zakresie chorób zakaźnych, organizowano ponadto zajęcia dokształcające dla lekarzy, wykłady i kursy z zakresu bakteriologii (J. Lusek, Instytut Higieny w Bytomiu – jego rola w badaniach naukowych i przygotowaniu medycznego personelu pomocniczego na Górnym Śląsku, [w:] Wkład Górnego Śląska w dzieje europejskiego lecznictwa. Wartości kulturowe-zdrowie-społeczeństwo, red. W. Kaczorowski, J.M. Dyrda, Opole 2010, s. 167-188).

łączna potrzeba powołania samodzielnego ośrodka badawczego, w postaci zakładu higieny, zajmującego się problematyką szeroko pojętej opieki sanitarnej, badaniami bakteriologiczno-chemicznymi oraz badaniami uwarunkowań dla powstawania i zapobiegania epidemiom i chorobom cywilizacyjnym, nękającym mieszkańców regionu katowickiego.

2.1. Wojewódzki Zakład Higieny z siedzibą w Pszczynie i w Katowicach w okresie dwudziestolecia międzywojennego

W 1922 r. na wniosek naczelnika Wydziału Zdrowia Publicznego – dr Józefa Rostka, postanowieniem Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku, utworzono Wojewódzki Zakład Badania Żywności, z siedzibą w Pszczynie, w budynku zlikwidowanej preparandy ewangelickiej. Umowa między Wydziałem Zdrowia Publicznego przy Naczelnej Radzie Ludowej w Katowicach a magistratem miasta Pszczyny w sprawie wynajmu wymienionych pomieszczeń wraz z przyległymi gruntami, została spisana 1 kwietnia 1922 r.¹⁷. Zakład podzielono na trzy specjalistyczne oddziały, tj. żywnościowy, hydrologiczny i toksykologiczny, które koncentrowały prace na prowadzeniu badań bakteriologicznych i surowicznych. Zakład w Pszczynie, jak okazało się bardzo szybko, nie spełniał wymogów rozwijającej się prężnie aglomeracji śląskiej¹⁸.

W 1923 r. podjęto pierwsze próby przeniesienia siedziby Zakładu do Katowic. Argumenty przemawiające na niekorzyść Pszczyny dotyczyły zbytniego oddalenia miasta od stolicy regionu, co powodowało konieczność wysyłania krwi oraz innych próbek, celem przeprowadzenia badań laboratoryjnych, do Instytutów w Krakowie i Bytomiu¹⁹.

W 1932 r. zakończono budowę nowego modernistycznego gmachu dla Zakładu projektu T. Kozaneckiego, przy ulicy Raciborskiej 39 w Katowicach, gdzie wkrótce znalazły swoją siedzibę kolejne laboratoria Zakładu Badania Żywności. W nowym lokum zachowano pierwotną strukturę podziału na oddziały. W sposób priorytetowy zajmowano się badaniami z zakresu bakteriologii i epidemiologii. Prace katowickiego Zakładu koordynował Państwowy Zakład Higieny w Warszawie. Na mocy ustawy Sejmu Śląskiego z 16 maja 1934 r. placówkę przekształcono

¹⁷ APK, 12/27, Urząd Wojewódzki Śląski w Katowicach [1892] (1922-1939). Wydział Komunikacyjno-Budowlany, sygn. 2509, Instytut Higieny w Pszczynie.

¹⁸ APK, 12/16, Naczelna Rada Ludowa na Górnym Śląsku [1919] 1921-1922, Wydział Zdrowia Publicznego, sygn. 200, Lokalizacja w Pszczynie Instytutu Higienicznego (II-V 1922), s. 1-5; Wojewódzka Stacja Sanitarno Epidemiologiczna w Katowicach, Protokół dostępu: www.wsse.katowice.pl [2.02.2011].

¹⁹ APK, 12/17, Sejm Śląski w Katowicach (1922-1939), sygn. 113, Akta wniosku Śląskiej Rady Wojewódzkiej dotyczącego projektu ustawy w przedmiocie Wojewódzkiego Instytutu Higienicznego (1923), s. 3-6.

w Wojewódzki Zakład Badania Żywności i Przedmiotów Użytku, utrzymywany z funduszy państwowych²⁰. Zadania Zakładu skoncentrowano na:

1. badaniu artykułów żywnościowych i przedmiotów użytku, na wniosek władz państwowych, sądów i osób prywatnych;
2. opracowywaniu metod badania tych artykułów;
3. organizowaniu kursów i szkoleń dla poszczególnych organów władz, zajmujących się dozorem nad artykułami żywnościowymi i przedmiotami użytku;
4. prowadzeniu, na wniosek władz administracji ogólnej, kontroli oddziałów komunalnych, zajmujących się dozorem nad artykułami żywnościowymi;
5. wykonywaniu innych badań zleconych przez kompetentne władze, związanych ze sprawami dozoru nad żywnością²¹.

Dnia 9 czerwca 1936 r. Sejm Śląski przyjął ustawę, na mocy której przekształcono Wojewódzki Zakład Badania Żywności i Przedmiotów Użytku w Wojewódzki Zakład Higieny, z siedzibą w Katowicach²². Wówczas też dokonano niezbędnej modernizacji gmachu, pod względem architektonicznym oraz wyposażenia w aparaturę laboratoryjną²³. Zakład działał na obszarze województwa śląskiego oraz części województwa kieleckiego, łącznie z Częstochową i Zawierciem. W myśl ustawy zadania Zakładu Higieny skoncentrowano na:

1. prowadzeniu badań naukowych w zakresie higieny publicznej, celem zastosowania zdobyczy ówczesnej wiedzy dla potrzeb zdrowia publicznego i administracji sanitarnej;
2. prowadzeniu badań bakteriologicznych, serologicznych, farmakognostycznych, epidemiologicznych i chemicznych na użytek władz administracyjnych, związanych z działalnością sanitarną;
3. wykonywaniu czynności zleconych w zakresie zwalczania chorób zakaźnych, dozоровaniu badań nad artykułami żywnościowymi i przedmiotami użytku oraz prowadzeniu akcji promujących higieniczny tryb życia;
4. szkoleniu fachowego personelu dla sanitarnej administracji państwowej i samorządowej oraz personelu zatrudnionego w innych działach administracji

²⁰ APK, 12/17, sygn. 1039, Wojewódzki Zakład Higieny w Katowicach (1936), s. 4-5.

²¹ APK, 12/17, sygn. 992, Akta sprawozdania Komisji Budżetowo-Skarbowej w sprawie wniosku Śląskiej Rady Wojewódzkiej, zawierającego projekt ustawy o Wojewódzkim Zakładzie Higieny w Katowicach (1936), s. 2-4; sygn. 1039, s. 5.

²² Na mocy art. 4, pkt. 3 Statutu Organicznego Województwa Śląskiego z 1920 r. /Dz.U.R.P. Nr 73, poz. 497/ w odniesieniu do ustawodawstwa sanitarnego w zakresie higieny publicznej i samorządowej Urząd Wojewódzki rozszerzył strukturę Zakładu. W oparciu o cytowane powyżej rozporządzenie połączył Zakład Badania Żywności i Przedmiotów Użytku oraz Zakład Higieny w jedną placówkę (APK, 12/17, sygn. 1039, s. 4).

²³ APK, 12/27, sygn. 2505, Zakład Higieny w Katowicach (1936-1937).

publicznej²⁴, zajmującego się problemami zdrowia oraz kształceniu pomocniczego personelu lekarskiego.

W Wojewódzkim Zakładzie Higieny wydzielono oddziały: epidemiologiczny, farmaceutyczny, badania żywności i przedmiotów użytku oraz higieny pracy, a także pododdział weterynaryjny i hydrologiczny. W miarę potrzeb zamierzano zwiększyć w perspektywie liczbę oddziałów Zakładu i rozszerzyć zakres prowadzonych badań²⁵.

Na czele Wojewódzkiego Zakładu Higieny miał stać dyrektor – lekarz, powołany przez wojewodę śląskiego do kierowania i administrowania Zakładem. Na czele poszczególnych oddziałów stali kierownicy. Jeden z kierowników pełnił równocześnie funkcję zastępcy dyrektora Zakładu. Wewnętrzne ciało opiniotwórcze Zakładu stanowić miała z kolei Rada Kierowników Działów. Zakres czynności Rady oraz pracy kierowników działów ustalała Śląska Rada Wojewódzka, która miała również możliwość powoływania innego ciała opiniotwórczego, niezależnego od Rady Kierowników Działów. Pracownicy Wojewódzkiego Zakładu Higieny posiadali status wojewódzkich funkcjonariuszy śląskich i podlegali przepisom normującym stosunki służbowe funkcjonariuszy wojewódzkich²⁶.

2.2. Państwowy Instytut Higieny w Katowicach w latach II wojny światowej

Wojewódzki Zakład Higieny w Katowicach zamknięto wraz z wybuchem II wojny światowej. Po utworzeniu Rejencji Katowickiej miasto stało się stolicą regionu, tutaj też miał znaleźć siedzibę przeniesiony z Bytomia Państwowy Instytut Higieny (*Staatliches Hygienisches Institut*). W 1939 r., przed rozpoczęciem II wojny światowej, bytomski Instytut zatrudniał łącznie 70 pracowników, w oddziałach higieniczno-bakteriologicznym i chemicznym. W zakresie oddziałów funkcjonowały laboratoria specjalistyczne. W ramach oddziału chemicznego prowadzono laboratorium badań wody i ścieków oraz laboratorium badań mleka i określania zawartości tłuszczu w produktach mlecznych. W ramach oddziału bakteriologicznego utworzono również odrębne laboratorium badań nad wodą, laboratorium patologiczno-anatomiczne oraz laboratorium dla celów naukowych badań

²⁴ Administracją sanitarną zajmowały się władze administracji ogólnej, czyli wojewodowie, za pośrednictwem lokalnych wydziałów zdrowia, dalej starostowie za pośrednictwem lekarzy powiatowych. Organy samorządu miejskiego monitorowały kwestie zdrowotne za pośrednictwem lekarzy miejskich, natomiast lekarze powiatowi i miejscy mieli do pomocy kontrolerów sanitarnych.

²⁵ APK, 12/17, sygn. 992, s. 8-9; sygn. 1039, s. 2-3.

²⁶ APK, 12/17, sygn. 1039, s. 3.

specjalistycznych. We wrześniu 1939 r. przeniesiono większość laboratoriów, razem z całym inwentarzem żywym i sprzętem badawczym, do Katowic²⁷.

Państwowy Instytut Higieny (Staatliches Hygienisches Institut) w Katowicach ulokowano w gmachu zamkniętego wcześniej Wojewódzkiego Zakładu Higieny, przy Ratiborerstraße 39 (obecnie ul. Raciborska)²⁸. Z uwagi na zintensyfikowanie działań wojennych wstrzymano działalność Instytutu. Z okresu pomiędzy wrześniem 1939 r. a listopadem 1940 r. zachowały się jedynie rachunki za zakup paszy dla zwierząt i ich transport, wystawione na nazwiska Rufina Lutzki, Klemensa Ciby oraz Wilhelma Pischnera, opiewające na łączną kwotę 171 marek²⁹. W listopadzie 1939 r. z Instytutu wywieziono cały sprzęt do przeprowadzania badań fizykalnych, ważący 128 kg³⁰.

Brak laboratoriów chemicznego i bakteriologicznego uniemożliwiały wykonywanie standardowych badań, co skłoniło komendanta 12 Komendantury Polowej w Katowicach do wystosowania wniosku o utworzenie laboratorium polowego, które dysponowałoby m.in. mikroskopem z aparaturą pomocniczą, autoklawem, termostatem oraz wagą chemiczną i sprzętem szklanym. W aktach nie zachowała się jednak dalsza korespondencja w tej sprawie³¹.

W czerwcu 1940 r. przeprowadzono wizytację pomieszczeń należących do katowickiego Instytutu Higieny. W sprawozdaniu podkreślono nieprawidłowości w przechowywaniu chemikaliów i zabezpieczeniu trucizn. Kierownictwo nad opuszczonymi pomieszczeniami powierzono wówczas weterynarzowi – dr Georgowi Woytkowi z Urzędu Badań Weterynaryjnych (*Veterinär-Untersuchungsamt*). Przesłano również pismo monitujące do Katowickiej Izby Aptekarskiej w Katowicach, z nakazem przeprowadzania inwentaryzacji chemikaliów i odczynników oraz wyznaczenie w tym celu właściciela jednej z katowickich aptek. Zadanie to ostatecznie powierzono katowickiemu aptekarzowi Erichowi Fritschowi. Inwentaryzacji pomieszczeń Instytutu dokonano 29 sierpnia 1940 r. Zabezpieczono wówczas chemikalia i przeniesiono je do apteki E. Fritscha. Dokonano również spisu pozostałych sprzętów. Po zakończeniu prac opieczętowano pomieszczenia Instytutu Higieny, a klucze 2 września 1940 r. przekazano G. Woytkowi³².

²⁷ W. von Lingelsheim, *Das Königliche Hygienische Institut in Beuthen OS*, „Veröffentlichungen an den Gebiet der Medizinalverwaltung“ 1914, t. 3, z. 13, s. 3-17; *Verwaltungsbericht der Stadt Beuthen*, Beuthen 1913, s. 165-166; *Industrie und Wirtschaft. Stätten der Wissenschaft, Kunst und Kultur – Das hygienische Institut*, „Mitteilungen des Beuthener Geschichts- und Museumsvereins“ 1962, s. 64; Stodolka F., *Deutsches Schicksal der Stadt Beuthen in Oberschlesien*, Beuthen 1939, s. 143.

²⁸ APK, 12/118, Zarząd Prowincjalny Górnego Śląska w Katowicach [1877] 1942-1945, sygn. 191, *Hygienisches Institut in Kattowitz (1939-1940)*, s. 21.

²⁹ APK, 12/118, sygn. 191, s. 11-16.

³⁰ APK, 12/118, sygn. 191, s. 17.

³¹ APK, 12/118, sygn. 191, s. 8 (23 września 1939 r.).

³² APK, 12/118, sygn. 191, s. 5, 24-26.

Wojewódzki Zakład Higieny w Katowicach otwarto ponownie 31 stycznia 1945 r., wznowiając działalność badawczą, którą kontynuuje do dziś. Obecnie w gmachu przy ulicy Raciborskiej 39 mieści się Wojewódzka Stacja Sanitarno-Epidemiologiczna (Dział Nadzoru Sanitarnego, Dział Laboratoryjny, Oddział Oświaty Zdrowotnej, Międzynarodowy Punkt Szczepień) oraz Państwowy Inspektorat Sanitarny w Katowicach³³.

³³ Wojewódzka Stacja Sanitarno Epidemiologiczna w Katowicach, [Protokół dostępu] www.wsse.katowice.pl [Data dostępu] 2.10.2011.